

At ramme målskiver (og forbi)

Anmeldelse af *Epiktet: Stoiske leveregele. En håndbog fra antikken*, oversat af Adam Schwartz og David Bloch, People's (2022)

af Lasse Ernst

Stoiske leveregele. En håndbog fra antikken kalder Adam Schwartz og David Bloch (S&B) deres nyoversættelse af Epiktets *Encheiridion*. Udgivelsen består af følgende: Et forord af Niels Overgaard, en indledning ved oversættelserne og så oversættelsen, som suppleres af ordforklaring og register. Der er tale om en god og solid oversættelse, forankret i en klart formuleret oversættelsesstrategi. Fordi S&B helt tydeligt formulerer, hvad de prioriterer i deres oversættelse, vil jeg se på, hvordan deres formulerede hensigt harmonerer med det færdige produkt, og hvilke omkostninger oversætternes tilgang også afføder.

FORORD

Oversættelsen udkom på forlaget People's i foråret. Samme forlag har tidligere udgivet medie- og kommunikationschef Niels Overgaards bestseller *Det hele handler ikke om dig. Antikke principper for et liv med sindsro, frihed og mening*. Afledt heraf, formoder jeg, har samme Overgaard bidraget til Epiktet-oversættelsen med et forord.

Hvad en romersk slave kan lære dig om livet, som forordet er betitlet, er en kort personlig refleksion over det at leve med en aktiv bevidsthed om "de stoiske filosofiske principper" (s. 5), hvor Overgaard i korte træk beskriver, hvordan den "stoiske filosofi har været et positivt bidrag til mit liv og min lykke" (s. 12). Det er jo dejligt for Overgaard, og forordet kan sikkert også vække visse nytillkomnes nysgerrighed på værket. Hvis man dog kender værket, eller mere end minimalt til stoicismen, kommer det nu hurtigt til at føles som at blive guided rundt i Knossos af en begejstret medturist med hang til parlørgræsk: sympatisk, men ikke nødvendigvis så udbytterigt. Det er nu nok underordnet: Forordet skal vel være en appetitvækker for folk, der er mere tilbøjelige til at læse *om* filosofi end at læse filosofierne selv. I den henseende vil jeg tro, at det fungerer fint.

INDLEDNING

Manglende udbytte kan man kan bestemt ikke klandre oversætternes ret fyldige indledning for. Den er nemlig dejligt formålsorienteret: Den har i sinde at klæde sin læser på. I håndbogen anvender Epiktet nemlig en stoisk terminologi, som håndbogen ikke selv gør rede for. Det har han formentlig kunnet slippe af sted med, fordi stoicismen på Epiktets tid var en levende filosofi, som håndbogens målgruppe i en eller anden udstrækning har været bekendt med. Dens nulevende målgruppe: not so much. Dermed ikke sagt, at indledningen er *strengt* nødvendig. Håndbogen kunne fint give mening uden videre. Men i så fald risikerer man at reducere håndbogen til en antik samling løst sammenknyttede etiske aforismer. At forstå den *stoisk* kræver, at man først tages ved hånden og føres ind i en stoisk forståelsesramme: at der er tale om en helhedsfilosofi, hvor en egenartet ontologi uløseligt forbinder dens forgreninger ud i etik, fysik og logik. Det gør S&B forbilledligt.

Indledningen består af en lynskitse af stoicismens historie; et afsnit om Epiktets liv og levned; et længere afsnit om stoisk filosofi og Epiktets håndbog; samt en kort redegørelse for oversætternes oversættelsesstrategi og oversættelsens tekstgrundlag.

Oversætterne slår først fast, at stoisk filosofi ikke kan reduceres til en etisk tilgang til tilværelsen: Stoicisme består, som nævnt, af etik, logik og naturvidenskab, og de tre er uløseligt forbundet. Etikken fylder godt nok uforbeholdent meget hos de sene stoikere (Seneca, Epiktet og Marcus Aurelius), men naturvidenskab og logik er også for dem forudsætninger for at opnå den rette forståelse af verden og tilværelsens indretning.

Derpå et kort afsnit om Epiktets liv og levned, som især udmærker sig ved oversætternes beskrivelse af stilen i Epiktets hovedværk, *Diatriberne*. Stilen kalder de "let og til tider nærmest munter uden dog at miste den alvor, som emnet (stoisk etik) nu engang kræver" og påpeger, at håndbogen holdes "i omtrent samme form som *Diatriberne*" (s. 21). Disse bemærkninger forklarer en stor del af oversættelsens udformning, som jeg kommer ind på nedenfor. Alene af den grund må man værdsætte, at det er medtaget i indledningen.

Indledningens længste afsnit består af en redegørelse for stoisk filosofi og Epiktets håndbog. Her gøres kort og koncist rede for hovedtræk ved og hovedbegreber i stoisk filosofi, som den kommer til udtryk i håndbogen. Det vil sige: Oversætterne kommer behændigt uden om omstændelige redegørelser for abstrakte fænomener som *logos* og *pneuma*. For selvom disse er centrale for stoisk filosofi, er de det ikke for håndbogen. Og det valg forekommer klogt: Der er rigeligt i håndbogen at jonglere med for den uindviede, som indledningen primært henvender sig til – og ud af dette sammenstykker S&B alligevel et sammenhængende billede af det stoiske tankegods, alt imens de indfører læseren i håndbogens egentlige formål, nemlig “at give en indføring i de overordnede stoiske teorier og begreber som de redskaber, vi kan bruge til at opnå lykken med.” (s. 24)

Jeg har to anker til indledningen:

1) Jeg savner en bibliografi. For gennemskuelighedens og fremtidige læses skyld havde det været hensigtsmæssigt, hvis oversætterne havde indviet os i, hvor de har deres indsigt fra. Det kan virke sekundært i en populæruddgivelse. Men oversættelsen fremstår overordnet så kyndig og samvittighedsfuld, at det er en skam, man ikke har gjort udgivelsen lidt mere brugbar for fagfolk.

2) Når oversætterne omtaler tekststykkernes komposition, siger de: “Disse tekstafsnit kan godt læses hver for sig, men der er også en vis sammenhæng, hvilket gør, at man kan læse skriftet som et samlet hele, uden at det føles meget uklart.” (s. 23) Dét havde jeg gerne set uddybet. For udgivelsen peger – i mine øjne – i to retninger:

På den ene side mener oversætterne, at værket må læses som et hele. Det fremgår af deres praksis med at sætte en • foran en teknisk term, der findes i ordforklaringerne, *men kun første gang termen optræder*. Hvis de ville understøtte, at tekststykkerne læses som enkelte, afrundede enheder à la Kafkas aforismer, burde tekniske termer have været markeret konsekvent, simpelthen for at undgå mulige fejllæsninger. Fx er “komme ud af balance” markeret i §1, s.47, men ikke i §3, s. 55, hvor det hedder sig: “Begynd med de helt små ting: Hvis du holder af en kande, skal du sige: “Det er en *kande*, jeg holder af; for hvis den så går i stykker, kommer du ikke ud af balance.” Hvis sådan et tekststykke læses selvstændigt, har man ikke en chance for at gennemskue, at “komme ud af balance” ikke gengiver et dagligdagsidiom, men en teknisk anvendelse af *παράχθῆναι*.

På den anden side er hvert enkelt tekststykke blevet udstyret med en kapiteloverskrift. Her finder vi fx “Om at have det rigtige perspektiv på verden og de enkelte ting” (§3, s. 55) eller “Om at undgå selvglæde” (§6, s. 61). Den opsætning inviterer til en læsning af tekststykkerne som enkelte, afrundede helheder, hvor man kan “nøjes” med at læse de tekster, der på et givent tidspunkt virker relevante for én.

Gerard Boter, hvis tekststudgave ligger til grund for S&Bs oversættelse, argumenterer i artiklen *From Discourses to Handbook. The Encheiridion of Epictetus as a Practical Guide to Life*, for, at håndbogen skal tolkes som et samlet hele: “The *Encheiridion* is not a guide that one only consults in case of actual problematic situations, like the help site in a computer program; rather, it aims at sketching the way of life in accordance with Stoic doctrine with which one should get acquainted through incessant meditation and spiritual exercise and by reading and re-reading the work as one coherent whole.”¹

Og når man læser teksten som et hele, finder der faktisk en påfaldende læringsprogression sted. Læseren bliver fx i §2, s. 51 bedt om *for nuværende* at opgive “enhver tanke om stræben [*orexis*]”; når så stræben tages op igen (i §14), trækker tekstafsnittet tråde tilbage til §6, som altså bliver en slags forudsætning for, at man nu i praksis er i stand til at bedrive stræben. Progressionen antydes også i de store linjer: I §22 er der overvejelser om, hvad skal man gøre, hvis man “virkelig brænder for filosofi” (s. 93), og hvordan man agerer som filosof; i §32 forudsættes en vis indsigt, “hvis du da ellers er filosof” (p. 123); og endelig, i § 51, præsenteres vi for et tekstafsnit, som oversætterne har givet kapiteloverskriften: “Om at være blevet filosof og ikke vente længere med at opføre dig derefter” (s. 173).

Det, bogen synes bygget op om, er stoisk *prokopê*: den “uindviedes” fortløbende tilegnelse af de stoiske doktriner og dermed uddannelse som stoiker, som filosof. Værket handler ikke “bare” om at blive et menneske, der handler godt, men om at udvikle sig til en god stoiker, der handler i harmoni med altings natur – og det bliver man ved at læse og tænke over værket som helhed.

---

1. Boter (2017) 181.

Det er selvfølgelig ikke rimeligt at tage for givet, at oversætterne læser håndbogen på denne måde. Men når S&B nu selv berører muligheden for at læse værket på to måder, er det en skam, de ikke antyder, hvad de opfatter som fordele og ulemper ved de respektive læsemåder.

De nævnte anker skal dog ses i lyset af, hvor omhyggeligt oversætterne ellers formidler både håndbogens og oversættelsens eget projekt. Faktisk har oversætterne arbejdet så pligtopfyldende, at de ikke blot nøjes med at forklare, hvilken tekstudgave de har anvendt til deres oversættelse, men bruger lidt over en side på at forklare sine læsere, hvad en tekstkritisk udgave overhovedet er, og hvorfor dét er værd at vide. Den slags respektfuld formidling i øjenhøjde med lægmand, hvor fagkundskabens bagtæppe trækkes i forgrunden og forklares som én del af formidlingens fundament, dét må man da værdsætte i sig selv.

OVERSÆTTELSEN

I indledningens afsnit om oversættelsen nævner S&B fire centrale spørgsmål vedrørende oversættelse af antikke tekster, nemlig “om man vil fastholde en stil og tone, et ordvalg, en sætningsstruktur og en kulturramme, der gør det mærkbart for læseren, at det ikke drejer sig om en for nylig forfatter tekst”. (s. 40)

Som S&B nævner, har stoisk filosofi en vis “fascinationskraft for mange mennesker i vor tid [...] også i miljøer, hvor man måske ikke umiddelbart ville have forventet det, som f.eks. blandt erhvervsledere og ledelsesteoretikere”. (s. 41). Deres målgruppe er “enhver læser med en generel interesse for filosofi” (s. 41), og derfor har de “prioriteret læselighed højt” (s. 41), idet det har været vigtigt, “at den interesserede læser kan *bruge* teksten, mindre vigtigt at det er en *antik* tekst.” (s. 42)

Det virker derfor passende at se på, hvordan disse fire centrale spørgsmål ovenfor kommer til udtryk i selve oversættelsen, og hvordan de harmonerer med oversætternes erklærede mål.

1. STIL OG TONE

Let og til tider nærmest munter, men med stoisk alvor. Sådan lyder Epiktet for oversætterne, og sådan oversætter de ham. De læser tydeligvis Epiktets stil som en forlængelse af affatningsomstændighederne, idet Arrian, værkets stenograf, men altså ikke forfatter, “nedskrev store dele af [Epiktets undervisning] – tilsyneladende mere eller mindre ordret”. (s. 20) Det lyder fx således i §24.3. Jeg har markeret steder af interesse:

“κτῆσαι οὖν,” φησίν, “ἵνα καὶ ἡμεῖς ἔχωμεν.”

εἰ δύναμαι κτήσασθαι τηρῶν ἑμαυτὸν αἰδήμονα καὶ πιστὸν καὶ μεγαλόφρονα, δείκνυε τὴν ὁδὸν καὶ κτήσομαι. εἰ δ' ἐμὲ ἀξιοῦτε τὰ ἀγαθὰ τὰ ἑμαυτοῦ ἀπολέσαι, ἵνα ὑμεῖς τὰ μὴ ἀγαθὰ περιποιήσθε, ὁρᾶτε ὑμεῖς πῶς ἄνισοί ἐστε καὶ ἀγνώμονες. τί δὲ καὶ βούλεσθε μᾶλλον, ἀργύριον ἢ φίλον πιστὸν καὶ αἰδήμονα;²

“Skaf dig penge, så vi også får nogle,”

er der så en, der siger. OK! Hvis jeg kan skaffe dem uden at kompromittere min selvrespekt, pålidelighed og moral – så vis mig vejen, og jeg vil skaffe dem. Men hvis **det, I beder om, er**, at jeg skal miste mine egne gode ting, for at I selv kan opnå noget, der faktisk ikke er goder, kan I da vel se, hvor urimelige og ubetænksomme I er. Hvad vil I egentlig helst have – penge eller **en ven, der er pålidelig og har sin selvrespekt i behold?**

Som det ses, er S&Bs oversættelse noget mere ordrig (94 ord) end kildeteksten (55 ord). *φησίν* bliver til det fyldige “er der så en, der siger”. Her nøjes håndbogens anden danske oversætter, J. A. Bundgaard, med “siger man”.³ *εἰ ... ἀξιοῦτε* bliver til “hvis det, I beder om, er”, hvor Bundgaard nøjes med “hvis I forlanger”.⁴ Og *φίλον πιστὸν καὶ αἰδήμονα* bliver til “en ven, der er pålidelig og har sin selvrespekt i behold”, hvor Bundgaard nøjes med “en ærlig og beskedene Ven”.⁵ Desuden optræder et umiddelbart ufunderet “OK!”

---

2. Citatater fra *Encheiridion* stammer fra Boter (1999), oversætternes valgte tekstudgave.

3. Bundgaard (1942) 62-63.

4. *ibid.*

5. *Ibid.*

I indledningen til sin bog *Epiktets livsvisdom* beskriver Andreas Simonsen det, han kalder Epiktets “meget særprægede stil”⁶. Jeg vil tillade mig at give en parafrase af, hvad han siger: Stilen, siger han, adskiller sig fra konventionel retorisk gennearbejdethed og elegance. I stedet er den spontan, folkelig og har en elementær, hensynsløs voldsomhed. Simonsen bemærker desuden, at stilen adskiller sig markant fra Arrians ikke-filosofiske værker og fremhæver sandsynligheden for, at Arrian har stenograferet værket.

Det er let nok at se, at Epiktets sprog afviger fra gennearbejdet retorik. Men hvordan man ser, at Epiktets sprogtone er spontan og folkelig, det ved jeg ikke. Det skal man vel være ret velbevandret i standard-litterær *koine* for at vurdere, hvilket selv blandt klassiske filologer ikke er helt så almindeligt endda. Hvad enten S&B baserer opfattelsen på oplysninger som dem, Simonsen hidbringer (her kunne en bibliografi være kommet til gavn), eller egen sprogfornemmelse og formåen, havde det været nyttigt og interessant, hvis de havde kvalificeret opfattelsen. Som det er nu, forbliver postulaterne postulerede.

Men altså: Idet formålet for oversætterne er en uformel sprogtone, er oversættelsen ganske vellykket. Dansk bliver jo ikke uformel, spontan og folkelig ved at være ordknap. Sådan en stil fremstår tværtimod stram og poleret. På dansk bliver en stram litterær stil ofte en ornamentering i sig selv. Her er fx et citat fra en ret ordknap Helle Helle:

“Jeg bor i et parcelhus med mange **vinduer** ud mod vejen. Måske havde det hjulpet at pudse nogle af de **vinduer**. På **den anden side** kan man ikke se ud for bare **stedsegrønt**. Det var en våd **sommer** sidst, det **stedsegrønne** vokser som ind i helvede. Nu er det **vinter**, og jeg skal ikke mere **hjem**. På dette tidspunkt **plejer** jeg at sove lidt i sofaen. **Bjørnvig** fryser en vorte.”⁷

Hver periode er knyttet til den forudgående med en gentagelse af et ord eller en konkret reference (de markerede ord), nærmest som en guirlande – med undtagelse af den nærmest “asyndetiske” periode om Bjørnvigs vorte, som vel netop er asyndetisk for

---

6. Simonsen (1984) 13-14.

7. Helle (2008) 7.

at understrege fortællerens fremmedgørelse over for den situation, hun befinder sig i. Sådan et sprog er forfinet til at genere fremdrift på sætningsniveau: fra vindue til årstid til hjem til et (afmonteret) “plejer” til Bjørnvig, der fryser en vorte. Det er en kunstfærdigt udført stemningsmosaik, et udtryk for en forfinet æstetik med emotionelt fokus: Formålet er at fremmane en sindstilstand – og måden, hvorpå den gør det, er altså hverken særlig spontan, folkelig eller uformel.

For så vidt er det altså opfattelsen af en kulturel diskrepans mellem de to sprog, oversætterne “omgår”, eller overfører, ved at være en anelse ødsel med ordene. Det synes jeg faktisk, fungerer mægtig godt.

Indimellem kan man dog diskutere, om lethed får lov at dominere oversættelsen for meget. Man kunne fx fortolke det umiddelbart ufunderede “OK!” i ovenstående §24.3 som en måde at markere kildetekstens asyndese mellem de to perioder. Men selv hvis det er forklaringen, er jeg ikke så begejstret for funktionen. Perioden i sin helhed (“OK! Hvis jeg kan skaffe dem uden at kompromittere min selvrespekt, pålidelighed og moral – så vis mig vejen, og jeg vil skaffe dem”) forsøger at dyrke det muntre. Men er Epiktet virkelig så munter her? For mig står oversættelsen her på grænsen til at afmontere den indholdets alvor, oversætterne selv fremhæver i deres indledning.

2. ORDVALG

Om den tekniske terminologi siger oversætterne, at de “har tilstræbt præcision og konsekvens [...], når vi mente, at selve ordvalget og formuleringerne var vigtige. [...] Det betyder dog ikke, at vi selv har holdt stædigt fast i de decideret tekniske betegnelser for begreberne, men oftest brugt ord, der er gængse på dansk.”

Her rammer S&B, i mine øre, enormt fint. I §1 møder vi *ὄρεξις* og *ἑκκλισις*. Dem oversætter S&B til “stræben” og “aversion” (§1, s. 47). Min fornemmelse er, at S&B her bestræber sig på at være, så vidt muligt, neutrale. *ὄρεξις* og *ἑκκλισις* kunne man snildt have oversat “begær” (som Jørgen Mejer gør det i sin revision af Bundgaards oversættelse⁸) og “modvilje” (som Bundgaard gør). Men “begær” virker på en gang for dagligdags og for associationsladet (herunder seksuelt) til at dække det tekniske *ὄρεξις*. Ligeledes med “modvilje”: Man kan have modvilje mod alt muligt i større eller mindre

---

8. Bundgaard (1999) 19.

grad – og dét gør det vanskeligt for ordet at rumme det formelle, stoiske aspekt af ἔκκλισις. Ved at anvende velkendte, men lidt uvante ord som “stræben” og “aversion” opnår oversætterne en slags uformel formalisering: Begreberne er så betydningsåbne, at de kan repræsentere et formelt filosofisk system uden at være så ukendte eller tekniske, at de virker fremmedgørende eller distancerende.

På samme måde behandler de termer som τὸ διεξυγμένον og τὸ συμπεπλεγμένον i §36. Dette oversættes som “hver for sig” og “kombineret”, alt imens ordforklaringen pointerer, at ordene også agerer fagtermer i logikken. I balancen mellem en oversættelse, der ikke overkomplicerer, men samtidig ikke lader hånt om sagens kompleksitet, synes jeg, oversætterne her gebærder sig fornemt.

Især fordi man kan mærke, at det har betydet noget for oversætterne at finde denne balance. Og når valget står mellem præcis sprogbrug og let og brugervenlig sprogbrug, hælder de til præcision. Bemærk fx denne passage fra §45, s. 155:

πρὶν γὰρ διαγνῶναι τὸ δόγμα, πόθεν οἶσθα, εἰ κακῶς ; οὕτως οὐ συμβήσεται σοι ἄλλων μὲν φαντασίας καταληπτικὰς λαμβάνειν, ἄλλοις δὲ συγκατατίθεσθαι.

For før du har opnået en nøjagtig erkendelse af hans antagelse, hvor ved du så fra, at den er dårlig? På den måde vil du ikke komme ud for at tage imod **overbevisende forestillinger** af nogle ting og alligevel give din **bevidste tilslutning** til andre ting.

Få af os færdes hjemmevant blandt udtryk som “overbevisende forestilling” og “bevidst tilslutning”. Der er da også andre oplagte muligheder, som ville passe bedre til ønsket om en let sprogtone. Bundgaard skriver fx: “For hvoraf kan du vide om det er slemt, førend du har erkendt hans Tænkemåde. Hvis du bærer dig således ad, vil du risikere at opfatte et og dømme efter noget ganske andet.”⁹

Det er da mere letfordøjeligt. Men det er også mere upræcist. Og først og fremmest fratager det læseren bevidstheden om, at Epiktet er i færd med en teknisk udredning af en filosofisk praksis. Den bevidsthed er måske ikke er afgørende for læserens forståelse af afsnittet i sig selv, men den betyder noget for læserens forståelse af Epiktet som filosof.

---

9. Bundgaard (1942) 94

Indimellem optræder ord, som jeg synes, stritter lidt underligt. Det gælder fx ord som “brugsværdi” (§3) eller “ressourcer” (§10) i betydningen menneskelige egenskaber/evner (en oversættelse af *δύναμις*). I disse tilfælde domesticeres oversættelsen for meget til min smag. Nok er det bestræbelsesværdigt at gøre teksten umiddelbart tilgængelig for sin målgruppe; men det kammer over, synes jeg, når teksten kommer til at virke, som om der er en slags jargonækvivalens mellem de to kulturer. For disse ord virker på mig mere til at høre hjemme i den erhvervsledende målgruppes sociokulturelle miljø end i Epiktets.

3. SÆTNINGSSTRUKTUR

Gennemgående har S&B på en og samme tid bevaret og forfinet Epiktets sætningsstruktur. Her følger hele §3 som eksempel:

Ἐφ’ ἐκάστου τῶν ψυχαγωγούντων
ἢ χρεῖαν παρεχόντων ἢ στεργομένω
μέμνησο ἐπιλέγειν ὁποῖόν ἐστιν,
ἀπὸ τῶν μικροτάτων ἀρξάμενος.
ἂν χύτραν στέργῃς, ὅτι «ἀχύτραν
στέργω» καταγείσης γὰρ αὐτῆς οὐ
ταραχθήσῃ. ἂν παιδίον σαυτοῦ κατα-
φιλῇς ἢ γυναῖκα, **ὅτι ἄνθρωπον κατα-
φιλεῖς·** ἀποθανόντος γὰρ οὐ ταραχ-
θήσῃ.

Ved enhver ting, der tiltrækker dig eller har brugsværdi, eller som du holder af, skal du huske på at formulere, hvad den er for noget. **Begynd med de helt små ting:** Hvis du holder af en kande, skal du sige: “Det er en kande, jeg holder af”; for hvis den så går i stykker, kommer du ikke ud af balance. Når du kysser dit barn eller din kone, skal du sige: **“Det er et menneske, jeg kysser”**; for hvis dét menneske så dør, vil du ikke komme ud af balance.

Overordnet har S&B bevaret tekststykkets sætningsstruktur. En enkelt fri tilføjelse (*ἀπὸ τῶν μικροτάτων ἀρξάμενος*) ændres til en helsætning, og det indirekte *ὅτι ἄνθρωπον καταφιλεῖς* (“at du kysser et menneske”) omformuleres til direkte tale: “Det er et menneske, jeg kysser”. Selvom der er tale om omskrivning, der ikke påvirker indholdet, synes jeg, det påvirker det ordnede indtryk og kolliderer med oversætternes egne mål. Omskrivningen af *ὅτι ἄνθρωπον καταφιλεῖς* til en imperativ gør det, der i mine øjne er en mild tilskyndelse, til en formaning. Samtidig bliver perioden, den er en del af, poleret strammere i oversættelsen. Desuden tilføjer oversættelsen af *ὅτι ἄνθρωπον καταφιλεῖς* (“at du kysser et menneske”) en parallelitet (“Det er en kande, jeg holder af”

og “Det er et menneske, jeg kysser”), der ikke er til stede i kildeteksten. Til sammen medfører de to ændringer, at sådan et tekststykke virker mere litterært i oversættelsen end i kildeteksten, stik mod oversætternes erklærede mål. Når oversætterne bevidst stræber efter en spontan og folkelig tone, synes de altså at modarbejde deres egen målsætning her.

Nogle gange har S&B også taget sig syntaktiske friheder, som er påfaldende. Fx her i begyndelsen af §33:

Τάξον τινὰ ἤδη χαρακτηῖρα σαυτῶ
καὶ τύπον, ὃν φυλάξεις ἐπὶ τε σεαυ-
τοῦ ὦν καὶ ἀνθρώποις ἐντυγχάνων.

Etablér for dig selv en karakter og et format,
som du skal opretholde, både når du er alene, og
når du møder andre mennesker – **og gør det nu
med det samme.**

Her vægtes det lille adverbium ἤδη i en sådan grad, at det får lov at slutte af som selvstændig, eksplicit formaning. Kildeteksten skal vel læses sådan, at læseren – håndbogens “elev” – på nuværende tidspunkt i sin stoiske *prokopé* er rede til at etablere denne karakter og derfor lige så godt kan komme i gang en gang for alle. Men i oversættelsen kommer denne henstilling til at virke hektisk, nærmest uopsættelig. Kombinationen af tankestreg, imperativ og fyldighed (7 ord) får det til at virke, som om man fluks må smide, hvad man har i hænderne, herunder bogen. Men altså, §33 er, med sine 4½ sider længde, et af bogens længste afsnit. Lur mig, om ikke Epiktet havde ønsket, at man i det mindste hørte ham til ende, før man gav sig af med karakteretablering.

4. KULTURRAMME

Oversætterne har åbenlyst bestræbt sig på at finde en måde, de kan være loyale over for teksten som antik tekst og over for teksten som læsbar, letomsættelig filosofi. Det gør de ved, at tekniske termer forklares i deres ordforklaringer, hvor det græske ord er transskriberet i kursiv, og hvor man også kan finde komplimenterende fagtekniske termer, såfremt det er relevant (fx *disjunktiv* og *konjunktiv* som formallogiske penderter til førnævnte *hver for sig* og *kombineret*).

S&B gør desuden brug af fodnoter til at forklare specifikke antikke omstændigheder, fx personer, der omtales (jf. Diogenes og Herakleitos i §15, s.79) eller møntfoden obol og dens metaforiske funktion (§25, s. 101). Helt generøst bliver det i §53, s. 179,

hvor de angiver referencer til en række citater, Epiktet selv sammenstykker tekststykket af. Fornemt.

Hvad de sjældent anvender fodnoterne til, er tekstudlægning. En enkelt gang (§24, s. 97) bemærker de, at de har undladt at oversætte en parentes, fordi den – baseret på deres egen læsning og ræsonnement – virker som en fejl i den originale tekst. Hvad de undlader at bemærke, er, at deres tekstgrundlags forfatter i selv samme værk gør ret udførligt rede for, hvorfor det, oversætterne udelader, netop hører til i originalteksten.¹⁰ Tilmed på en måde, der gør en (i mine øjne) lidt dunkel passage noget mere begribelig. Oversætterne har naturligvis al ret til deres opfattelse. Men når de nu bruger fodnoten til at bemærke, at de går i rette med teksten, kunne man godt have ønsket, at de havde påpeget, hvorfor deres forståelse af teksten er mere tilfredsstillende end udgiverens. For det *er* helt bestemt muligt, at S&B har ret i deres tolkning. Man kunne bare godt have ønsket, at de havde forklaret hvorfor.

Komplicerede passager behandles heller ikke i forfatterens realkommentarer. I stedet inkorporerer de behandlingerne direkte i oversættelsen. Det oplever man fx i §27, s. 107. Afsnittet lyder i sin helhed:

Ὅσπερ σκοπὸς πρὸς τὸ ἀποτυχεῖν οὐ
τίθεται, οὕτως οὐδὲ κακοῦ φύσις ἐν
κόσμῳ γίνεται.

Man stiller ikke en målskive op for at ramme forbi,
og på samme måde rummer **kosmos** heller ikke no-
-get **ondt**, fordi **naturen** ikke *kan* ramme ved siden af.

To ting falder i øjnene: 1) omskrivningen af en komparativ ledsætning til to parataktiske hovedsætninger; 2) tilføjelsen af ledsætningen “fordi naturen ikke *kan* ramme ved siden af”, som der ikke er noget reelt tekstligt belæg for.

Oversættelsens sætningsopbygning minder lidt om Anthony Longs i *How to Be Free: An Ancient guide to the Stoic Life* (det eneste værk, oversætterne for øvrigt selv henviser til – som inspiration til deres egne ordforklaringer): “No target is set up simply to be missed, and in the same way nothing that occurs in the world is bad in its own nature as such.”¹¹

---

10. Jf. Boter (1999) 125

11. Long (2018) 43.

Også Long udglatte/udlægger teksten en anelse for læseren. For egentlig står der bare (min oversættelse): “Som man ikke stiller en målskive op for at ramme forbi, således findes det ondes natur ikke i kosmos.”

Det er rigtig nok lidt dunkelt. Og så er spørgsmålet: Hvad yder kildeteksten mest retfærdighed: dunkelheden eller en forklarende udglatning?

Personligt hælder jeg til, at S&Bs oversættelse låser fortolkningen af Epiktets tekst. Syntagmet *κακοῦ φύσις* er jo ret afgørende for indholdet; men det dilemma afmonterer oversætterne. Eller rettere: De afgør med sig selv, hvad de synes, det betyder, og oversætter derefter. Det er jo ikke i sig selv urimeligt. Det fratager bare andre muligheden for at mene noget andet.

Og nok så vigtigt: Det forhindrer læseren i at fornemme stoicismens symbiose af logik, fysik og etik, som oversætterne ellers fremhæver i begyndelsen af deres indledning. Som jeg forstår tekststykket, er der tale om, at det onde ikke findes immanent i kosmos, fordi kosmos er symbiotisk med *logos*, som af natur ikke er ondt indrettet. Men det betyder vel ikke, at det onde ikke kan forekomme som fænomen i kosmos, fx som etisk fænomen, når et menneske handler inkongruent med naturens orden. Jf. ovenstående kritik af udeladelsen i §24, s. 97, så argumenterer Boter netop i den sammenhæng for, at “to the Stoic, real *ἀτιμία* is equivalent to *κακία*”¹², blot er *ἀτιμία* ikke udefrakommende, men beror på én selv.¹³ For så vidt forefindes det onde (vel) i kosmos, men dets natur er ikke en del af kosmos’ egen indretning.

Det er i hvert fald én mulig udlægning. Men hvorvidt mit ræsonnement er solidt eller ej, er underordnet. Det væsentlige er, at oversættelsen af §27 afstøder dens slags overvejelser. Det synes jeg, er en skam.

Disse indvendinger til trods er der tale om en god oversættelse forankret i grundigt håndværk. Dens indledning introducerer koncist, men fyldestgørende til stoisk filosofi, idet den balancerer flot på æggen af for meget og for lidt. I selve oversættelsen er S&B bevidst om håndbogen som et stykke praktisk orienteret teori og stræber efter bedste evne mod at finde den rette balance mellem praktisk og teoretisk formidling, så at sige – og de finder den faktisk langt overvejende. Samtidig har de formuleret nogle

---

12. Boter (1999) 125

13. Jf. *ibid.* 126

klare oversættelsesprincipper, som de følger ret konsekvent. Det gør det let at være forsonlig og forstående over for målteksten, selv når den træffer valg, man ikke er enig i.

Bibliografi

- Boter, G. 1999. *The Encheiridion of Epictetus and Its Three Christian Adaptations*, Leiden.
- Boter, G. 2017. "From Discourses to Handbook. The Encheiridion of Epictetus as a Practical Guide to Life" i Formisano & van der Eijk (2017) 163-185.
- Bundgaard, J. A. (1942). *Epiktetos' haandbog*, København.
- Bundgaard, J. A. (1999). *Epiktets håndbog*. (Revideret af Jørgen Mejer), København.
- Formisano, M. & van der Eijk, P. (2017). *Knowledge, Text and Practice in Ancient Technical Writing*, Cambridge.
- Helle, H. 2008. *Ned til hundene*, København.
- Long, A. A. (2018). *How to Be Free: An Ancient guide to the Stoic Life*, Princeton.
- Simonsen, A. (1984). *Epiktets livsvisdom*, København.